

Bibliografia zawartości czasopisma „Niderszlezje”

Poniższa baza bibliograficzna obejmuje zawartość wszystkich numerów czasopisma „Niderszlezje” (jid. Dolny Śląsk), które wychodziło we Wrocławiu od grudnia 1946 roku¹ do 22 lipca 1950 roku. Organem wydawniczym czasopisma był Wojewódzki Komitet Żydowski (WKŻ) we Wrocławiu. Pismo kierowano do ogółu społeczności żydowskiej osiedlającej się wówczas na Dolnym Śląsku.

Czas i miejsce wydawania „Niderszlezje” są ściśle związane z odradzaniem się życia żydowskiego po Zagładzie na Dolnym Śląsku. Obszar ten został wówczas włączony w granice nowej Rzeczypospolitej Polskiej na mocy układów międzynarodowych i widziano w nim duży potencjał jako miejsca osadnictwa dla osób przesiedlonych z Kresów Wschodnich, między innymi ze względu na istniejącą poniemiecką infrastrukturę przemysłową i bogate zasoby naturalne. Osadnictwo żydowskie na Dolnym Śląsku, w jidysz określane jako *jidiszer jiszew in Niderszlezje*, było największym skupiskiem żydowskim w powojennej Polsce. Osiedlający się na tym terenie Żydzi stanowili zróżnicowaną grupę społeczną – obok wyzwolonych z obozów pracy na Dolnym Śląsku i nielicznych osób, które Zagładę przeżyły w ukryciu, większość z nich stanowili tzw. repatrianci ze Związku Radzieckiego². Dla tych, którzy nie zdecydowali się na emigrację, szybko ważne stały się kwestie takie jak znalezienie pracy, mieszkania, odszukanie krewnych, ale także odbudowa życia społecznego oraz odrodzenie kultury i sztuki. „Niderszlezje” było jednym z około 80 czasopism żydowskich wydawanych wówczas w Polsce, w większości w języku polskim i jidysz oraz kilku w języku hebrajskim³. Podobnie jak one, pełniło ważną funkcję w odnowieniu żydowskiego życia społeczno-kulturalnego w powojennej Polsce.

Pierwszy numer „Niderszlezje” ukazał się w grudniu 1946 roku, drugi – 18 stycznia 1947; był jednodniówką. Natomiast kolejne numery wychodziły już regularnie ze średnią częstotliwością raz na dwa tygodnie. Czasem pismo ukazywało się rzadziej, obejmując jednym

¹ W pierwszym numerze brakuje informacji o dacie pierwszej.

² Audrey Kichelewski, *Ocalali. Żydzi polscy po Zagładzie*, Warszawa 2021, s. 25-27.

³ Józef Korzeniowski, *Bibliografia czasopism żydowskich wychodzących w PRL (1944–1950)*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce”, 1986 nr 3-4 (139-140), s. 148.

egzemplarzem dwa numery. W lipcu 1949 roku wyszedł *Zamlbuch* (jid. Numer zbiorowy), obejmujący numery 11-13 (49-51). Łącznie w ciągu trzyipółletniego istnienia pisma opublikowano 68 numerów.

Powojenne życie żydowskie koncentrowało się we Wrocławiu wokół ulicy Włodkowica – tam też mieściła się siedziba wydawnictwa i WKŻ (ul. Włodkowica 5) oraz Drukarnia Państwowa nr 6 (ul. Włodkowica 18), spod której pras początkowo wychodziło „Niderszlezje”. Od kwietnia 1949 roku druk przeniesiono do Drukarni Państwowej nr 5 przy ul. św. Antoniego 15⁴. Redaktorem naczelnym pisma był Izaak Turkow⁵, a w skład stałego kolegium redakcyjnego wchodził także: Jakub Egit⁶, B. Szafer, Israel Steinberg⁷ oraz Szymon Kanc⁸. Tymczasowo zaś w redakcji pracowali także: Jakub Leszcz⁹, L. Fridman oraz I. Rozenfeld¹⁰.

Standardowy egzemplarz składał się z 6 stron¹¹ o wymiarach 30 × 43 cm¹², numery podwójne miały od 8 do 19 stron, natomiast *Zamlbuch* – 82 strony. Pismo nie było bogato ilustrowane, jednak w prawie każdym numerze pojawiała się dokumentacja fotograficzna wydarzeń i uroczystości państwowych, wydarzeń kulturalnych (głównie teatralnych) oraz portrety ważnych osobistości czy zdjęcia robotników. W wielu numerach, w sekcji poświęconej twórczości dzieci, zamieszczano reprodukcje rysunków wykonanych przez uczniów szkół żydowskich. Szata graficzna pisma była utrzymana w czarno-białych kolorach, wyjątek stanowi kilka numerów, w których pierwszą stronę wkomponowano czerwone elementy, m. in. ilustracje i winiety¹³. Cena regularna czasopisma wynosiła 5 zł, a jeśli numer miał więcej stron, cena wzrastała do 10 lub 15 zł. Numer specjalny *Zamlbuch* kosztował 50 zł.

W opracowaniach oraz bibliografiach prasy brakuje informacji o nakładzie czasopisma. W 1948 roku w numerze 30. „Niderszlezje” ukazała się reprodukcja materiału graficznego przygotowanego dla pawilonu żydowskiego na Wystawie Ziem Odzyskanych, zawierająca informację, że dotychczasowy nakład w 28 numerach wyniósł łącznie 140 tysięcy

⁴ „Niderszlezje”, 1949 nr 5-6 (43-44), s. 12.

⁵ Izaak Grudberg Turkow (1896-1970) – aktor Trupy Wileńskiej, a po wojnie Państwowego Teatru Żydowskiego, pisarz i teatrolog.

⁶ Jakub Egit (1908-1996) – przewodniczący WKŻ we Wrocławiu, dziennikarz, działacz komunistyczny.

⁷ Israel Steinberg (1894-1970) – pisarz, autor *Hebreizmen in der jidiszer szprach*, książki wydanej w 1949 r. przez Niderszlezje.

⁸ Szymon Kanc (1914-1990) – sekretarz redakcji „Niderszlezje”; dziennikarz, piszący także do „Folks Sztyme”, „Dos Naje Lebn” i „Idisze Szriftn”.

⁹ Jakub Leszcz – Kierownik Repatriacji i członek WKŻ, w kolegium redakcyjnym do sierpnia 1948 r.

¹⁰ Oboje w redakcji do lutego 1949 r.

¹¹ Wyjątek stanowi czterostronicowy numer 18 (56) z 15.12.1949 r.

¹² Korzeniowski, *Bibliografia czasopism żydowskich...*, s. 148.

¹³ „Niderszlezje”, 1948 nr 16-17 (35-36), s. 1; „Niderszlezje” 1949 nr 7-8 (45-46), s. 1; „Niderszlezje” 1950 nr 8 (64), s. 1.

egzemplarzy¹⁴. Przy założeniu, że nakład był niezmienny, daje to uśrednioną wartość pojedynczego numeru drukowanego w 5000 egzemplarzach. Zweryfikowanie tej informacji wymaga jednak potwierdzenia w innych źródłach i dalszej kwerendy w archiwach, która na tym etapie badań nie została przeprowadzona. Należy także mieć na uwadze, że informacja może mieć wydźwięk propagandowy.

Mimo iż „Niderszlezje” było oficjalnym pismem reprezentującym ogół dolnośląskich Żydów o pluralistycznych poglądach, od początku miało jeden profil polityczny. W artykułach „Niderszlezje” widać poparcie dla tworzącego się komunistycznego rządu, agitację do głosowania na Blok Demokratyczny, pochwałę wobec działań produktywizacyjnych czy apoteozę przodowników pracy; odnaleźć można także artykuły na temat radzieckich przywódców i Armii Czerwonej. Czasopismo podtrzymywało także oficjalną propagandę rządową o Ziemiach Zachodnich, tzw. „Odzyskanych”, opisując wielowiekową żydowską tradycję na Dolnym Śląsku.

Obok spraw ideowych i propagandowych wiele uwagi poświęcano różnorodnym aspektom odradzającego się życia żydowskiego. Opisywano działalność żydowskich organizacji – Organizacji Rozwoju Twórczości Przemysłowej, Rzemieślniczej i Rolniczej wśród Ludności Żydowskiej (ORT), Towarzystwa Ochrony Zdrowia (TOZ), Żydowskiego Towarzystwa Kultury (ŻTK), spółdzielni, domów dziecka, domów kultury, szkół żydowskich, chórów i orkiestr oraz Dolnośląskiego Teatru Żydowskiego. Na łamach „Niderszlezje” ważne miejsce zajmują także opisy pomocy zagranicznej – funduszy i darów, które *jiszew* otrzymywał za pośrednictwem amerykańskiej organizacji Joint¹⁵ oraz zagranicznych ziomkostw. Czasopismo zajmowało także stanowisko wobec wydarzeń ogólnopolskich i światowych – pojawiały się przedruki z „Dos Naje Lebn” oraz gazet radzieckich.

Pismo miało względnie stałą strukturę. Zazwyczaj numer otwierał artykuł wstępny Jakuba Egita lub Izaaka Turkowa, później opisywane były bieżące wydarzenia ogólnopolskie. Pojawiały się stałe cykle (nie zawsze jednak obecne w każdym numerze). W prawie każdym numerze znajdował się cykl *Gesztaltn fun bojer* (jid. Sylwetki robotników), który przedstawiał biografię żydowskich robotników i przodowników pracy. Cykl *Landsmanschaftn* (jid. Ziomkostwa) opisywał działalność ziomkostw, które pomagały ocalałym w poszukiwaniach krewnych, bądź w emigracji oraz przysyłały fundusze. *Klejner felieton* (jid. Mały felieton) był

¹⁴ „Niderszlezje”, 1948 nr 11 (30), s. 1.

¹⁵ American Jewish Joint Distribution Committee, Joint – amerykańska organizacja filantropijna założona w 1914 wspierająca Żydów w Europie Środkowo-Wschodniej i na Bliskim Wschodzie.

literackim cyklem krótkich tekstów. Na ostatniej stronie pisma zamieszczano cykle: *Sport*, *Chronik* i/lub *Kultur Chronik*, które opisywały wydarzenia kulturalne i sportowe z poszczególnych miast Dolnego Śląska, m.in. Wrocławia, Dzierżoniowa, Wałbrzycha, Legnicy, Świdnicy, Pieszyc. W cyklu *Bibliografische noticen* (jid. Notatki bibliograficzne) polecane były książki warte przeczytania. W czasopiśmie znajdowały się także informacje o działalności wydawnictwa Niderszlezje, w którym ukazało się 11 książek w jidysz¹⁶. W piśmie drukowane były także wiersze, teksty literackie oraz krótkie teksty tworzone przez dzieci. Na ostatniej stronie zamieszczano również reklamy, afisze teatralne, ogłoszenia o poszukiwanych krewnych, gratulacje (z okazji narodzin dzieci lub ślubów) i kondolencje.

W krótkim okresie ukazywania się „Niderszlezje” próbująca integrować się społeczność żydowska przechodziła wiele przemian. Wynikały one równolegle z polityki państwa wobec mniejszości żydowskiej¹⁷ oraz przemian wewnątrz samej społeczności ocalałych¹⁸. Polscy komuniści, chcąc uzyskać legitymizację swojej władzy na arenie międzynarodowej, wspierali początkowo mniejszość żydowską i obdarzyli ją względną autonomią¹⁹. Dzięki wsparciu władzy na tzw. ulicy żydowskiej coraz większy wpływ posiadali żydowscy komuniści, którzy dążyli do ujednolicenia i unifikacji struktur żydowskich. Otwarta walka partii, ale też i żydowskich komunistów z syjonizmem oraz krytyka nowopowstałego Państwa Izrael, w którym większe wpływy zdobyły Stany Zjednoczone, rozpoczęła się na przełomie roku 1948/1949. Dążono do zamknięcia partii syjonistycznych, w styczniu 1949 roku rozwiązano Bund, a jego członków zmuszono do wstąpienia do PZPR. Ograniczenia działalności innych, niekomunistycznych partii dodatkowo wzmocniło objęcie przywództwa w CKŻP przez komunistę Hersza Smolara²⁰. Efektem tych przemian było wejście na jednoznaczny drogę socrealizmu w kulturze żydowskiej. Sformułowano ideologiczne postulaty, którym musiała być podporządkowana wszelka działalność artystyczna. „Niderszlezje”, tak jak i większość czasopism żydowskich w kraju szereg innych czasopism żydowskich w kraju, zamknięto w

¹⁶ Obok Niderszlezje funkcjonowały także powstałe w Łodzi, a później przeniesione do Warszawy, wydawnictwo Idisz Buch oraz efemeryczna Spółdzielnia Wydawnicza Amikam z Wałbrzycha (zob. M.J. [Monika Jaremków], [hasło] *Książka etniczna i mniejszości narodowych: Żydzi. Polska. XIX-XX w.*, [w:] *Encyklopedia książki*, red. Anna Żbikowska-Migoń, Marta Skalska-Zlat, Wrocław 2017, t. 2, s. 139). Powojenna żydowska działalność wydawnicza w Polsce była jednak tylko cieniem działalności przedwojennej, zob. Joanna Nalewajko-Kulikov, Magdalena Ruta, *Kultura jidysz po II wojnie światowej*, [w:] *Następstwa Zagłady Żydów, Polska 1944-2010*, red. Feliks Tych, Monika Adamczyk-Garbowska, Lublin 2012 s. 288.

¹⁷ Jaff Schatz, *Pokolenie: wzlot i upadek polskich Żydów komunistów*, Warszawa 2020, s. 251-252.

¹⁸ Joanna Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce*, Warszawa 2009, s. 190-193.

¹⁹ Więcej na ten temat: Kamil Kijek, *Czy we wczesnopowojennej Polsce funkcjonowała żydowska autonomia narodowa (1945–1948)?*, „Kwartalnik Historii Żydów”, nr 4 (292) 2024, s. 1069-1106.

²⁰ Berendt Grzegorz, *Życie od nowa. Instytucje i organizacje żydowskie (1944-1950)*, [w:] *Następstwa Zagłady Żydów, Polska 1944-2010*, s. 203-204.

1950 roku. Wydawane było jedynie „Folks Sztyrne” i dwa czasopisma tematyczne – literackie „Idisze Szriftn” i historyczne „Bleter far Geszichte”²¹. Równolegle wszystkie instytucje żydowskie upaństwowiono i włączono w struktury Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów (TSKŻ)²².

Baza zawartości czasopisma „Niderszlezje” powstała podczas kwerendy do projektu pt. *Co nowego w Niderszlezje?* zrealizowanego pod opieką dr Moniki Jaremków przez Koło Naukowe Sznirele Perele działające w Katedrze Judaistyki im. Tadeusza Taubego UWr. Głównym celem projektu było przedstawienie poprzez analizę treści pisma i działalności wydawnictwa „Niderszlezje” powojennej historii Żydów na Dolnym Śląsku, zwrócenie uwagi na różne jej aspekty – życie kulturalne, polityczne, gospodarcze. Zwieńczeniem projektu była wystawa plenerowa na ul. Szewskiej we Wrocławiu, którą można było oglądać od 22 grudnia 2023 do 13 stycznia 2024²³. Baza powstawała od czerwca 2023 roku do lutego 2025 roku, a w jej tworzeniu wzięły udział studentki (w kolejności alfabetycznej): Alicja Markowska, Gabriela Szewczuk i Anna Urbanowicz, pracujące pod opieką naukową dr Moniki Jaremków. Konsultacji rekordów w bazie w zakresie języka jidysz udzielił dr Wojciech Tworek.

²¹ Nalewajko-Kulikov, *Obywatel Jidyszlandu*, s. 195.

²² Kichelewski, *Ocalali*, s. 113.

²³ <https://www.facebook.com/SznirelePerele/posts/pfbid02KV1tj4jgaE8Xw8rFQYNF8uhhkm8RYMNB9en6BkTL76SBZjb64VCAwoYFyZKpNWdUl>, [dostęp: 22.01.2025].